

Κρίση και χωρική αναδιάρθρωση

(Για τη χωρικότητα της ύφεσης και της ανάπτυξης)

του Νίκου Κομνηνού

Εισαγωγή

Ο χρόνος και ο χώρος μέσα στον οποίο αναπτύσσονται οι κοινωνικές πρακτικές και οι κοινωνικές σχέσεις εξελίσσονται παράλληλα με την κίνηση και το μετασχηματισμό των τελευταίων. Παρ' όλο όμως που αποτελούν βασικές μορφές ύπαρξης των κοινωνικών πρακτικών, ιδιότυπες σχέσεις αναπτύσσονται ανάμεσά τους: στις ποσοτικο-χρονικές μεταβολές των κοινωνικών πρακτικών αντιστοιχούν διαρθρωτικές μεταβολές του χώρου τους.

Αυτό το σχήμα που φαίνεται αρκετά αφηρημένο θα αναπτύξουμε στο κείμενο που ακολουθεί. Θα παρακολουθήσουμε δηλ. πώς η ποσοτική μεταβολή των χαρακτηριστικών των κοινωνικών πρακτικών —και κατ' εξοχήν της παραγωγής— μεταφράζεται με ποιοτικές αναδιαρθρώσεις στο πεδίο του χώρου. Αυτή όμως δεν είναι και η μοναδική φιλοδοξία του άρθρου. Επίσης αποσκοπεί να περιγράψει μερικά από τα χαρακτηριστικά της χωρικής διαφοροποίησης που συντελείται σήμερα κάτω από το βάρος της γενικευμένης ύφεσης της καπιταλιστικής οικονομίας. Ειδικότερα να οριοθετήσει το πλαίσιο της νέας γεωγραφίας του βιομηχανικού κεφάλαιου.

Το κείμενο διαρθρώνεται σε τρία μέρη. Το πρώτο αναφέρεται στην εξέλιξη και στην αιτιότητα της κρίσης. Το δεύτερο προσεγγίζει τη σχέση κρίσης και χωρικής αναδιάρθρωσης μέσα από μια ιστορική οπτική. Στο τρίτο περιγράφεται και ερμηνεύεται ένα κεντρικό ζήτημα της σύγχρονης χωρικής αναδιάρθρωσης, η νέα γεωγραφία του βιομηχανικού κεφάλαιου.

1. Η κρίση

Στις αρχές της δεκαετίας του 1970 οι σχέσεις που στήριξαν την μεταπολεμική ανάπτυξη των βιομηχανικών καπιταλιστικών χωρών (των χωρών της ΕΟΚ και των ΗΠΑ) συναντούν σημαντικούς φραγμούς στην

αναπαραγωγή και επέκτασή τους. Η κρίση που έτσι αναδύεται μετασχηματίζει τη μέχρι τότε κανονικότητα των οικονομικών, πολιτικών και ιδεολογικών πρακτικών και ανάγεται από πολλούς ερευνητές (Boyer, Lipietz, Mistral, Aglietta) στην αποδιάρθρωση του φορντικού καθεστώτος συσσώρευσης. Πρόκειται για την αποδιάρθρωση ενός καθεστώτος συσσώρευσης που βρίσκει τις ρίζες του στις μεθόδους οργάνωσης της εργασίας που άρχισε να εφαρμόζει η καπιταλιστική βιομηχανία στο τέλος του 19ου και τις αρχές του 20ου αιώνα, και συνδυάζει την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας με την ισόμετρη διεύρυνση του εισοδήματος των μισθωτών και της εσωτερικής αγοράς των βιομηχανικών προϊόντων. Αυτός ο συνδυασμός εξασφάλισε μια σταθερότητα στην οργανική σύνθεση του κεφαλαιου και στο ποσοστό κέρδους και μια εκπληκτική μεγένθυνση, 5-6% κάθε χρόνο, που προσδιόρισε σαν «χρυσή» την τριακονταετία 1945-1975 των καπιταλιστικών βιομηχανικών χωρών.

Ο φορντισμός καθιερώνεται μέσα από μια κρίση, αυτή των ετών 1929-1932, και αποδιαρθρώνεται στην επόμενη γενικευμένη ύφεση. Στη δεκαετία του 1920 είχε ήδη αναπτυχθεί στις ΗΠΑ και μερικά και στην Ευρώπη ένας επαναστατικός τρόπος οργάνωσης της βιομηχανικής εργασίας: ο ταιύλορισμός. Επρόκειτο για ένα γιγαντιώδη αλλά και συστηματικό έλεγχο της πορείας της εργασίας μέσα στο καπιταλιστικό εργοστάσιο, που αποσκοπούσε στη μεταφορά της γνώσης των εργατών στους μηχανικούς και στους τεχνικούς, μέσω της ονομαζόμενης «Επιστημονικής Οργάνωσης της Εργασίας». Ένα βήμα ακόμη, η μεταφορά της συστηματοποιημένης τεχνικής γνώσης σ' ένα αυτοματοποιημένο σύστημα μηχανών, που υπαγορεύει τον τρόπο εργασίας των εργατών, αποτελεί την παραγωγική βάση του φορντισμού. Στην εποχή του μεσοπολέμου, η επέκταση του ταιύλορισμού και του φορντισμού προκαλεί ένα πρώτο, μεγάλο κύμα ανάπτυξης της εντατικής συσσώρευσης. Η παραγωγικότητα τριπλασιάζεται σε σχέση με το 190 αιώνα αλλά η αγοραστική δύναμη των μισθωτών παραμένει σε χαμηλό επίπεδο. Αυτή, η εξαιρετικά ευνοϊκή στο ποσοστό κέρδους διαφορά, προκαλεί μία χωρίς προηγούμενο κρίση υπερπαραγωγής: την κρίση του 1929 (Lipietz 1984).

Από το καλοκαίρι του 1929 η μέχρι τότε μεγενθυνόμενη αμερικανική οικονομία αρχίζει να εμφανίζει σημάδια στασιμότητας: η ζήτηση σταθεροποιείται, η παραγωγή αρχίζει να υποχωρεί, οι τιμές των αγροτικών προϊόντων καθιζάνουν, οι εσωτερικές και εξωτερικές ανταλλαγές επιβραδύνονται. Στα χρόνια που ακολουθούν, 1929-1932, η ύφεση της οικονομίας των ΗΠΑ είναι εκπληκτική. Ο δείκτης βιομηχανικής παραγωγής από 100 το 1929 υποχωρεί στο 54 το 1932, ενώ το επίπεδο του 1929 δεν ξαναεπιτυγχάνεται πριν τον Πόλεμο. Το 1933, οι ακαθάριστες επενδύσεις αντιπροσωπεύουν το 10% του όγκου του 1929. Το ΑΕΠ του 1938 είναι κατά 30% χαμηλότερο του ΑΕΠ του 1929. Η ανεργία φτάνει τα 13 εκατ. το 1933 ή το 25% του ενεργού πληθυσμού. Το 1938 το 20% του ενεργού πληθυσμού είναι ακόμη άνεργο. (Wainthrop 1984). Η κρίση στις ΗΠΑ επιφέρει μια ριζική πτώση των διεθνών συναλλαγών. Παράλληλα η αποσταθεροποίηση του

διεθνούς χρηματιστικού συστήματος και η ένταση των προστατευτικών εθνικών πολιτικών διεθνοποιούν την ύφεση. Οι τιμές πέφτουν παντού: 17% στην Ιαπωνία μεταξύ 1929-32, 12% στη Γαλλία, 14% στη Μ.Βρετανία. Η βιομηχανική παραγωγή της Γερμανίας του 1932 αντιστοιχεί στο 50% του επιπέδου του 1929 και της Γαλλίας στο 75%. Η ανεργία παίρνει γιγαντιάδεις διαστάσεις. Το 1932 βρίσκεται άνεργο το 18% του ενεργού πληθυσμού της Γερμανίας, το 15% της Μ.Βρετανίας. Είναι η εποχή της λαϊκής σούπας, των πορειών της πείνας και των παραγκουπόλεων.

Μόνο μετά τον Πόλεμο και την ανασυγκρότηση της Ευρώπης οι χώρες του ΟΟΣΑ γνωρίζουν μια νέα φάση ανάπτυξης. Αλλά αυτή τη φορά η αύξηση της αγοραστικής δύναμης των μισθωτών συνοδεύει τις αυξήσεις της παραγωγικότητας. Σε κάθε χώρα που υλοποιεί αυτή την αντιστοιχία, οι εσωτερικές της δυνάμεις γίνονται κινητήριες της ανάπτυξής της: η βιομηχανία και η εσωτερική αγορά που ανακυκλώνει παραγωγικά τις συνεχείς αυξήσεις της αγοραστικής δύναμης των μισθωτών.

Οι υψηλοί ρυθμοί μεγένθυνσης της παραγωγής και της κατανάλωσης διαρκούν μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1960. Από την αρχή της δεκαετίας του 1970, οι δυνάμεις των φορντικών καθεστώτων συναντούν τα δρια της ανάπτυξής τους. Η ισορροπία τομέων παραγωγής, παραγωγικότητας, κατανάλωσης και επενδύσεων θραύσεται και μια νέα γενικευμένη κρίση εκδηλώνεται. Χαρακτηριστικά της είναι η μείωση των ρυθμών ανάπτυξης της βιομηχανικής παραγωγής, η μείωση του όγκου της βιομηχανικής παραγωγής (βλ. πιν. 1), η θεαματική πτώση των επενδύσεων (βλ. διάγραμμα 1), η μαζική ανεργία (βλ. πιν. 2) και ο ψηλός πληθωρισμός.

Πίνακας 1
Μεταβολή της βιομηχανικής παραγωγής 1973-1975

Χώρες	Μέγιστο της παραγωγής	Ελάχιστο της παραγωγής	Μείωση %
Δυτική Γερμανία	4ο τριμ. 1973	3ο τριμ. 1975	-11,8
Γαλλία	3ο τριμ. 1974	3ο τριμ. 1975	-13,6
Μεγ.Βρετανία	4ο τριμ. 1973	4ο τριμ. 1974	-10,1
Ιταλία	2ο τριμ. 1974	3ο τριμ. 1975	-15,5
Κάτω Χώρες	1ο τριμ. 1974	3ο τριμ. 1975	-11,7
Βέλγιο	1ο τριμ. 1974	3ο τριμ. 1975	-17,1
Σουηδία	3ο τριμ. 1974	2ο τριμ. 1975	-4,1
Ελβετία	2ο τριμ. 1974	1ο τριμ. 1975	-20,1
ΗΠΑ	4ο τριμ. 1973	2ο τριμ. 1975	-14,4
Ιαπωνία	4ο τριμ. 1973	1ο τριμ. 1975	-19,8

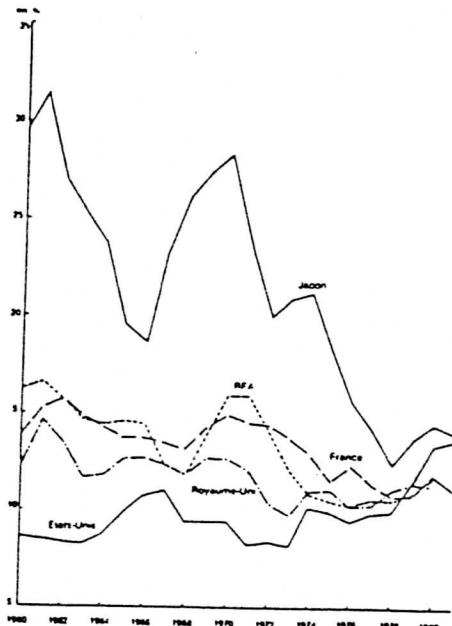
Πηγή: E. Mandel (1982)

Πίνακας 2
Ανεργία στην περίοδο 1975-1984

Χώρες	1975	1983	1984
Δ. Γερμανία	1411000	2536000	2537000
Γαλλία	1036000	2080000	2258000
Μ.Βρετανία	1319000	3172000	3143000
Ιταλία	1145000	2702000	2972000
Κάτω Χώρες	211000	779000	857000
Βέλγιο	292000	574000	589000
ΗΠΑ	7912000	11419000	8772000
Ιαπωνία	1178000	1600000	1485000

Πηγή: Mandel E. (1982), Financial Times 24.4.1984

Διάγραμμα 1
Επενδύσεις στη μεταποίηση 1960-1980
(ποσοστό στην προστιθέμενη αξία)

Πηγή: CEPPI (1983) και Lipietz (1984)

2. Η χωρικότητα της ύφεσης και της ανάπτυξης

Η γενικευμένη ύφεση που εκδηλώνεται με τη θραύση των διαρθρωτικών σχέσεων του φορντικού καθεστώτος συσπώρευσης δεν εκφράζεται μόνο σαν μία χρονική διαφοροποίηση των βασικών χαρακτηριστικών της βιομηχανικής παραγωγής, των επενδύσεων, της ανεργίας και του κόστους ζωής. Ο χώρος των κοινωνικών πρακτικών και των κοινωνικών σχέσεων, η «χωρικότητα» μ' άλλα λόγια του φορντικού καθεστώτος μετασχηματίζεται. Η συνάρτηση χωρικότητας και συσπώρευσης ή ανάπτυξης δεν αποτελεί ένα νεολογισμό αυτής της εργασίας. Πολλοί ερευνητές (E.Soja, A.Lipietz, R.Hudson, F.Ascher) έχουν ήδη αναφερθεί σ' αυτήν.

Ο Ed.Soja σ' ένα πρόσφατο άρθρο του (Soja 1983) επεκτείνει τη συνάρτηση χωρικότητας και καπιταλιστικής ανάπτυξης σ' όλη τη νεότερη ιστορία του καπιταλισμού. Η κοινωνική παραγωγή και αναπαραγωγή της καπιταλιστικής χωρικότητας, γράφει, είναι μια συνεχής διαδικασία. Αυτή εντούτοις είναι άνιση μέσα στο χρόνο, περιοδικά επιταχύνεται και εντείνεται σαν αναγκαία συνέπεια της διαδοχής των κρίσεων που σημάδεψαν την ιστορία της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Έτσι εάν εξαιρέσει κανείς τις μικρότερες κρίσεις, τόσο πολυάριθμες από τη γέννηση του καπιταλισμού, είναι δυνατόν να διακριθούν τέσσερις κύριες περίοδοι μακράς κρίσης και χωρικής αναδιάρθρωσης:

1. Μετά την πρώτη κρίση υπερσυσπώρευσης που είναι δυνατόν να διαπιστωθεί και που πλήττει ταυτόχρονα όλες τις καπιταλιστικές κοινωνίες της εποχής, στα μέσα της δεκαετίας του 1820, ακολουθούν δύο δεκαετίες μεταβολών που οδηγούν στην καθιέρωση της βάσης του ανταγωνιστικού βιομηχανικού καπιταλισμού, περιλαμβανομένης και της εγκαθίδρυσης του αστικού κράτους. Έτσι μετά το 1848 ο βιομηχανικός καπιταλισμός αναπτύσσεται και για τα επόμενα είκοσι χρόνια το ποσοστό αύξησης του διεθνούς εμπορίου και του βιομηχανικού προϊόντος ήταν μεγαλύτερο από κάθε αντίστοιχη περίοδο του παρελθόντος. Στην εποχή αυτή, του ανταγωνιστικού καπιταλισμού (ως το τέλος του 19ου αιώνα) η κύρια μορφή άνισης ανάπτυξης ήταν περιφερειακή, βασιζόμενη στη γεωγραφική παράθεση της βιομηχανίας και της γεωργίας μέσα στις κύριες καπιταλιστικές χώρες. Αυτή η διακεκριμένη περιφερειακή διαίρεση εργασίας αναδύεται μαζί με το σχηματισμό εθνικών αγορών και εθνικών κρατών. Χαρακτηριστικά παραδείγματα «εσωτερικών αποικιών» είναι η Φλάνδρα, ο Αμερικανικός Νότος, το Ιταλικό Μεσσοτζόρνο, η αγροτική κεντρική και δυτική Γαλλία, η νότια Ισπανία. Έτσι η παλαιότερη διαίρεση ανάμεσα σε πόλη και σε ύπαιθρο που αντιστοιχεί στην αρχική ανάπτυξη του καπιταλισμού, διευρύνεται σε κλίμακα και περιφερειοποιείται στα εθνικά πλαίσια, σχηματίζοντας αστικοβιομηχανικούς πυρήνες και αγρο-γεωργικές περιφέρειες.

2. Από το 1870 ως και το τέλος του αιώνα, ο καπιταλισμός γνωρίζει πάλι μια επιταχυνόμενη εντατικοποίηση (με την αυξανόμενη συγκέντρωση και συγκεντρωποίηση με τη μορφή του μονοπωλιακού κεφάλαιου) και επέκτασης (με τη διεθνοποίηση του χρηματιστικού κεφάλαιου στην εποχή του

ψπεριαλισμού). Με μια έννοια, η κλασική μορφή του ανταγωνιστικού καπιταλισμού αντικαταστάθηκε αυτή την εποχή, λόγω των σημαντικών εσωτερικών αντίθεσεών της. Αυτό που την αντικατέστησε ήταν μια νέα μορφή καπιταλισμού βασισμένη στην ιμπεριαλιστική επέκταση, στη μονοπωλιακή συγκρότηση του κεφάλαιου, σε νέα μέσα εργατικής πειθαρχίας και στο διευρυμένο ρόλο του καπιταλιστικού κράτους. Μετά την ύφεση των ετών 1870-1890 οι δύο πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα ήταν χρόνια γρήγορης ανάπτυξης. Στην εποχή αυτή του ιμπεριαλισμού, η άνιση ανάπτυξη εκφράζεται με μια νέα χωρική διάταξη που διαμορφώνεται από τη διεθνή παράθεση των αναπτυγμένων ψπεριαλιστικών κρατών και των υπανάπτυκτων αποικιακών ή ημιαποικιακών χωρών. Η περιφερειακή υπανάπτυξη μέσα στις χώρες του κέντρου δεν εξαφανίζεται αλλά σαν πηγή παραγωγής υπερκερδών υποβαθμίζεται καθώς οι εθνικές αγορές των αναπτυγμένων χωρών ομογενοποιούνται. Παράλληλα όμως μια νέα περιφερειοποίηση εμφανίζεται, οι περιφέρειες που περιέχουν τις κύριες ιμπεριαλιστικές πρωτεύουσες και τα κύρια κέντρα μονοπωλιακού ελέγχου αναπτύσσονται πολύ πιο γρήγορα από τις περιφέρειες που είχαν μέχρι τότε το ίδιο επίπεδο ανάπτυξης. Έτσι στο εσωτερικό των αναπτυγμένων χωρών η κύρια εστία χωρικής αναδιάρθρωσης δεν ήταν η περιφερειακή διαίρεση εργασίας αλλά η συγκέντρωση σε αστική κλίμακα.

3. Από το 1920 αρχίζει μια νέα φάση κρίσης και αναδιάρθρωσης που μετά τον Πόλεμο δίνει τη θέση της σε μια περίοδο ανάκαμψης που διαρκεί μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1960. Στην περίοδο αυτή η κύρια μορφή ανισότητας που δημιουργεί υπερκέρδη δεν είναι γεωγραφική αλλά τομεακή. Η ανάπτυξη ορισμένων κλάδων και η υποβάθμιση άλλων, πάνω σε μια διαφοροποιημένη ταχύτητα τεχνολογικού εκσυγχρονισμού, γίνεται η κύρια διαδικασία αξιοποίησης του κεφάλαιου. Καθώς όμως οι τεχνολογικές εξελίξεις διευκολύνουν την επέκταση ορισμένων τομέων, άλλοι τομείς γνωρίζουν μια δραματική πτώση και επαναχωροθετούνται σε άλλες περιοχές. Το σταθερό κάποτε μωσαϊκό της άνισης περιφερειακής ανάπτυξης αρχίζει να μοιάζει μ' ένα καλειδοσκοπικό σχήμα μεταβαλλόμενων απεικονίσεων ανάπτυξης και υπανάπτυξης.

4. Έτσι φτάνουμε στην τέταρτη φάση παρατεινόμενης κρίσης και αναδιάρθρωσης που άρχισε στο τέλος της δεκαετίας του 1960 και στο μέσο της οποίας βρισκόμαστε σήμερα. Σήμερα πραγματοποιείται ένας άλλος γύρος εντατικοποίησης και επέκτασης του κεφάλαιου και μια άλλη χωρική διάταξη παρουσιάζεται, σαν απάντηση στην αποτυχία του κρατικά διαχειριζόμενου καπιταλισμού να εξασφαλίσει συνεχή επέκταση. Όπως και στο παρελθόν, η παρούσα περίοδος αναδιάρθρωσης ανοίγει νέο χώρο στην καπιταλιστική συσσώρευση και αναζητά νέες μορφές οργάνωσης εργασίας και εργατικής πειθαρχίας. Η σημερινή διαδικασία αναδιάρθρωσης χαρακτηρίζεται από την αυξανόμενη συγκέντρωση και συγκεντρωποίηση του κεφάλαιου, την πιο εμφανή διεθνοποίησή του, την επιταχυνόμενη αναδιάρθρωση των βιομηχανικών κλάδων που στήριξαν τη μεταπολεμική ανάπτυξη (αυτοκίνητα, χάλυβας, κατασκευές, διαρκή καταναλωτικά προϊόντα), τη συνολική μείωση της μεταποιητικής απασχόλησης στις βιομηχανικές

ύ
ν
α
η
ι
ν
1
5
/
1
1

χώρες, τον εντονότερο κατακερματισμό των αγορών εργατικής δύναμης, την ύφεση των παλιών βιομηχανικών κέντρων και την ανάπτυξη νέων, την αυξανομενή δημοσιονομική κρίση και τον περιορισμό των δαπανών για κοινωνικές εξυπηρετήσεις. Οι νέες αυτές τάσεις διαμορφώνουν όχι μόνο μια νέα τομεακή διάταξη αλλά και μια νέα χωρική.

Σύμφωνα επομένως με τον Ed.Soja κάθε περίοδος καπιταλιστικής κρίσης-αναδιάρθρωσης-ανάπτυξης συνοδεύεται από μια συγκεκριμένη χωρική διάταξη και μια ορισμένη έκφανση των χωρικών ανισοτήτων και προβλημάτων. Μ' αυτή την έννοια η χωρικότητα και τα χωρικά προβλήματα ανάγονται στην ιστορική γεωγραφία του καπιταλισμού, στα χαρακτηριστικά δηλ. της χρονικής και διαρθρωτικής του εξέλιξης.

Η περιοδικότητα των διαδικασιών ανάπτυξης, κρίσης και χωρικής διάταξης που υποστηρίζει ο Soja δεν αποτελεί τη μοναδική θεωρητική κατασκευή της σχέσης συσσώρευσης-χωρικότητας. Διαφορετικές, αλλά εξίσου αξιόλογες, προσεγγίσεις του ζητήματος μπορούμε να συναντήσουμε στον A.Lipietz (1977) μέσα από τη θεωρία της άρθρωσης φορντισμού και περιφερειακού φορντισμού και σε λιγότερο διαρθρωμένη μορφή στον R.Hudson (1980). Επίσης ενδιαφέρουσα είναι η ανάλυση του μετασχηματισμού της κατασκευαστικής βιομηχανίας στο πλαίσιο της κρίσης και των αναδιαρθρώσεων που αυτή προκαλεί στις πόλεις, από τον F.Ascher (1984).

Η διαδικασία όμως που κατ' εξοχήν μετασχηματίζει σήμερα την προηγούμενη χωρική διάταξη, είναι η νέα κινητικότητα που αναπτύσσει το βιομηχανικό κεφάλαιο: η ύφεση των παραδοσιακών βιομηχανικών συγκεντρώσεων και η ανάπτυξη άλλων, ο περιορισμός της παραγωγικής βάσης των κύριων μητροπολιτικών περιοχών. Τα δεδομένα που διαμορφώνουν την εικόνα της νέας χωρικότητας εντοπίζονται στα μητροπολιτικά δίκτυα των αναπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών. Βρίσκονται στον αντίποδα μιας γραμμικής προβολής των τάσεων των δεκαετιών του 1950 και 1960 καθώς διακόπτουν αποφασιστικά τις προσδοκίες (εάν υπήρχαν) της συνεχούς έντασης και μεγέθυνσης του μητροπολιτικού δυναμισμού.

3. Αναδιάρθρωση και κινητικότητα του βιομηχανικού κεφαλαίου στην Ευρώπη

3.1. Το εμπειρικό υλικό

Από πολλούς ερευνητές υποστηρίζεται ότι αυτό που χαρακτηρίζει σήμερα τη χωροθετική συμπεριφορά της βιομηχανίας είναι η τάση αποκέντρωσής της από τα μεγάλα αστικά κέντρα και η αποβιομηχάνιση των μητροπολιτικών συγκεντρώσεων. Ένα πλήθος μελετών περιγράφουν τις μετακινήσεις των επιχειρήσεων από τα μεγάλα μητροπολιτικά κέντρα κατά την τελευταία δεκαετία, σπάνια όμως εντάσσουν το εμπειρικό υλικό σε μια γενικότερη ιστορική θεώρηση ή σ' ένα συνεκτικό θεωρητικό σχήμα. Σ' αυτές τις έρευνες των νέων τάσεων της βιομηχανικής κινητικότητας, αγγλοσαξωνικής συνήθως προέλευσης, η κυριαρχία του εμπειρισμού πάνω στη θεωρητική αφαίρεση και σχηματοποίηση είναι προφανής.

Στο επίπεδο των εμπειρικο-στατιστικών στοιχείων είναι απόλυτα σαφές ότι οι κύριες αστικές συγκεντρώσεις και τα βιομηχανικά κέντρα παρουσιάζουν σημαντικές μειώσεις της βιομηχανικής δραστηριότητας και απασχόλησής τους. Το Λονδίνο χάνει 390.100 θέσεις εργασίας στην περίοδο 1966-1974 (1966-69: 145.000, 1969-71: 97.600, 1971-74: 147.500) (Scott A., 1982). Το Παρίσι χάνει 147.500 θέσεις βιομηχανικής εργασίας στην περίοδο 1971-1975 (Ducruex M., 1981). Παλιά βιομηχανικά κέντρα, δύοπς το Μάντσεστερ βλέπουν τη βιομηχανική απασχόλησή τους να περιορίζεται μέσα σε μια δεκαετία, από 45% της συνολικής στο 30%. Η ετήσια μείωση της βιομηχανικής απασχόλησης μεταξύ 1966-1973 στην πόλη του Μάντσεστερ είναι 6,1%, στην πόλη του Μερσεϊσάιντ 3% και στο Τάουερ Χάμλετ 9,1% (Damesick R. et al 1982).

Ο περιορισμός της μητροπολιτικής βιομηχανικής απασχόλησης αποτελεί μέρος της γενικότερης αποκέντρωσης της οικονομικής δραστηριότητας και της συνεπαγόμενης μείωσης της συνολικής απασχόλησης στις μητρόπολεις. Ο R.Aydalot (1980) συνοψίζει με τον ακόλουθο τρόπο τις παρατηρήσεις του για την κίνηση των επιχειρήσεων στα αστικά κέντρα της Γαλλίας: «Μέσα σε 10 ή 20 χρόνια οι μισές επιχειρήσεις αλλάζουν θέση και η χωρική δομή των πόλεων ριζικά μεταβάλλεται· ο μετασχηματισμός αφορά συνήθως τη μείωση του βάρους των παλιών κέντρων μέσα στα αστικά σύνολα, σε όφελος των νέων προαστείων διαπιστώνει συχνά κανείς ότι τα παλιά προάστια, που σχηματίστηκαν στο τέλος του περασμένου αιώνα, γνωρίζουν μια κρίση ακόμη βαθύτερη από τα ιστορικά κέντρα, που κατορθώνουν να κρατήσουν τις τριτογενείς δραστηριότητές τους· οι κινήσεις της αποκέντρωσης αγγίζουν όλες τις δραστηριότητες, όλους τους τομείς, όλους τους τύπους των επιχειρήσεων, όμως είναι αξιοπρόσεκτο ότι κατ' εξοχήν μετασχηματίζονται οι παραγωγικές δραστηριότητες, η βιομηχανία και οι μεγάλες εγκαταστάσεις». Μια ποσοτική εικόνα της αποκέντρωσης της οικονομικής δραστηριότητας και της μείωσης της απασχόλησης στις μητροπολιτικές περιοχές μας δίνει η μεταβολή της γεωγραφικής κατανομής της εργατικής δύναμης της M.Βρετανίας στην περίοδο 1971-1977. Τα στοιχεία του πίνακα 3 παρουσιάζουν: α. τη γενική μείωση της απασχόλησης στις μητροπόλεις, β. την προσέλκυση απασχόλησης στις εξωτερικές περιοχές των μητροπόλεων, γ. την ικανοποιητική ανάπτυξη των κύριων αστικών κέντρων, δ. την επιτάχυνση της ανάπτυξης των μικρών πόλεων και των αγροτικών περιοχών, ε. συνολικά τη γενικότερη κίνηση της οικονομικής δραστηριότητας από τα μεγάλα προς τα μικρότερα κέντρα.

Ένας αριθμός πρόσφατων μελετών εξετάζουν τη μεταβολή της μητροπολιτικής-βιομηχανικής δραστηριότητας (West, Martin 1979, Dennis 1978, Dicken, Lloyd 1978) και ερμηνεύουν τη συνολική μεταβολή μέσω του προσδιορισμού των επιμέρους συνιστώσων της, όπως: παύση λειτουργίας, έναρξη λειτουργίας νέων επιχειρήσεων, μεταβολή της υπάρχουσας δραστηριότητας. Οι παραπάνω έρευνες συγκλίνουν στο ότι κυρίαρχη αιτία της μείωσης της δραστηριότητας και απασχόλησης είναι η παύση της λειτουργίας μεγάλου αριθμού επιχειρήσεων στις πόλεις. Οι Dicken και

Πίνακας 3

Μεταβολή της Αστικής Απασχόλησης στη Μ.Βρετανία, 1971-1977

Σύνολο	Πλ. Απ. ¹	Μερ. Απ. ²
Λονδίνου	—281536	—360073
Δ.Μίντλαντ	— 33062	— 67216
Λανκασάιρ	— 11240	— 47069
Κλάυντεσάιντ	— 24073	— 47479
Δ.Γιόρκσαϊρ	— 452	— 27486
Μέρσεϋσάιντ	— 53413	— 73278
Τάινεσάιντ	4169	— 14308
Εξωτερ. Μητρ. Περ.	149157	41778
Δ.Μίντλαντ	19531	— 8788
Λανκασάιρ	38794	— 8998
Κλάυντεσάιντ	8013	— 3738
Δ.Γιόρκσαϊρ	18378	4115
Τάινεσάιντ	19208	1402
Κύρια αστικά κέντρα	91506	— 40149
Μικρότερες πόλεις	341738	113800
Αστικές περιοχές	117295	40358
Αγροτικές περιοχές	41589	12437

Πηγή: Frost M., Spence N. (1984)

- (1): Πλήρους απασχόλησης
(2): Μερικής απασχόλησης

Lloyd αποδεικνύουν ότι το 50% της μείωσης στην πόλη του Μέρσεϋσάιντ και το 86% της μείωσης στην πόλη του Μάντσεστερ, στην περίοδο 1966-1975, οφείλεται στην υπεροχή της παύσης λειτουργίας επιχειρήσεων έναντι της έναρξης νέων. Στην ίδια αιτία αποδίδει ο Deppis το 65% της μείωσης της μεταποιητικής απασχόλησης στη μητροπολιτική περιοχή του Λονδίνου (Greater London), στην περίοδο 1966-1974. Έτσι τεκμηριώνεται ότι η διαπιστούμενη συρρίκνωση της παραγωγικής βάσης της μητρόπολης δεν οφείλεται σε μια σημαντική κίνηση προς τα έξω των επιχειρήσεων αλλά στο συνδυασμό παύσης λειτουργίας υφιστάμενων εγκαταστάσεων και στην παράλληλη αδυναμία της πόλης να προσελκύσει νέες.

Πρέπει ακόμη να διευκρινίσουμε ότι η παύση λειτουργίας μιας βιομηχανικής επιχείρησης μπορεί να επέλθει είτε μετά από μια απόφαση μετεγκατάστασης, είτε μετά από μια απόφαση για οριστικό σταμάτημα της δραστηριότητας. Σε μια έρευνα στο N.A. Λονδίνο από τον Grapaios (1977) διαπιστώθηκε ότι το 74% των παύσεων λειτουργίας των επιχειρήσεων

αφορά οριστική παύση της λειτουργίας τους και δε σχετίζεται με καμιά κίνηση μετεγκατάστασης. Επίσης από την έρευνα των Massey και Meegan (1978), σχετικά με τη βιομηχανική αναδιάρθρωση σε ορισμένες βιομηχανίες ηλεκτρονικών και αεροναυτικής στο Λονδίνο, Λίβερπουλ, Μάντσεστερ και Μπίρμιγχαμ, προκύπτει ότι το 58% της μείωσης της βιομηχανικής απασχόλησης σ' αυτές τις πόλεις οφείλεται σε οριστική παύση της λειτουργίας των επιχειρήσεων, το 31% σε περιορισμούς των θέσεων εργασίας στην πορεία της μετεγκατάστασης καὶ μόνο το 11% της συνολικής μείωσης προέκυψε από μετακινήσεις αποκεντρωτικού χαρακτήρα προς άλλες πόλεις. Αυτά τα ποσοστά σε τελική ανάλυση ποσοτικοποιούν τη συμβολή της αποκέντρωσης και της ύφεσης στη συνολική μείωση της βιομηχανικής απασχόλησης στις μητροπόλεις.

Οι κύριες λοιπόν μητροπολιτικές συγκεντρώσεις παρουσίασαν στην τελευταία δεκαετία ένα σημαντικό περιορισμό της παραγωγικής τους βάσης, από τη διπλή πορεία της παύσης λειτουργίας και της αποκέντρωσης μεγάλου αριθμού των χωροθετημένων σ' αυτές εγκαταστάσεων. Ιδιαίτερα πλήγηκαν από τη μεταβολή οι κεντρικές περιοχές των μητροπόλεων, οι κεντρικές πόλεις, ανεξάρτητα από τις συγκεκριμένες μονάδες που περιείχαν (Cameron και Evans 1973). Για μας αξιοσημείωτη είναι η διαδρομή από την έσω-μητροπολιτική αποκέντρωση των προηγούμενων δεκαετιών στη σημερινή δια-μητροπολιτική ή δια-αστική διασπορά, που αναπτύσσεται σ' όλες τις γεωγραφικές κλίμακες.

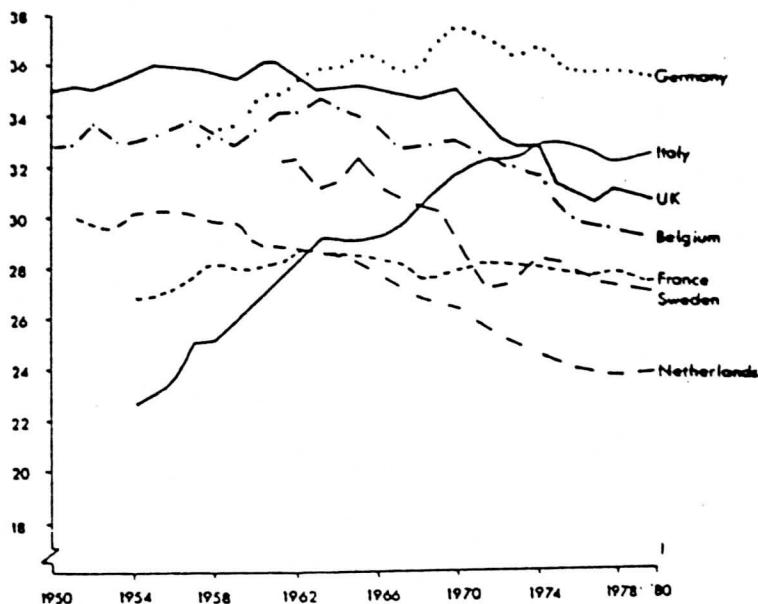
Εξάλλου από τα τέλη της δεκαετίας του 1950 οι κύριες καπιταλιστικές χώρες της Ευρώπης αρχίζουν να μεταβάτουν την παραγωγική τους έμφαση από τη μεταποίηση στις τριτογενείς δραστηριότητες. Η συνεχής τεχνολογική ανανέωση των μεθόδων παραγωγής και οι σημαντικές επενδύσεις κεφαλαίων στο μεταποιητικό τομέα μείωσαν καταρχήν τη ζήτηση εργασίας. Παράλληλα, η διεύρυνση των δραστηριοτήτων της διαχείρισης, του ελέγχου, της επεξεργασίας της πληροφορίας και της έρευνας μεγένθυναν τον τριτογενή τομέα. Αρχικά, παρ' όλο που η μεγένθυνση του τριτογενή ήταν ταχύτερη από αυτή της μεταποίησης, και οι δύο τομείς ικανοποιούν τις ανάγκες τους σε εργατική δύναμη από το συνεχή περιορισμό της αγροτικής απασχόλησης. Από το 1970 όμως η αναλογία της εργατικής δύναμης στη μεταποίηση αρχίζει να μειώνεται αισθητά. Η πτωτική τάση εντοπίζεται κατ' εξοχήν στις χώρες της Β.Ευρώπης, Μ.Βρετανία, Γαλλία, Βέλγιο, Κάτω Χώρες (Διαγρ. 2).

3.2 Διερεύνηση των αιτίων

Α. Είναι πολύ πιθανόν ο περιορισμός της μητροπολιτικής παραγωγικής βάσης —παύση λειτουργίας επιχειρήσεων, μείωση της απασχόλησης— να σχετίζονται με τη συγκεκριμένη βιομηχανική δομή των μητροπολιτικών περιοχών. Εάν για παράδειγμα τα κύρια αστικά κέντρα παρουσιάζουν μια ιδιαίτερη συγκέντρωση βιομηχανικών κλάδων που ή βρίσκονται σε ύφεση ή αναγκάζονται να αναδιαρθρωθούν κάτω από την πίεση του ανταγωνισμού, τότε είναι λογικό να εμφανίζεται η χωρική διαφοροποίηση στις επιδόσεις της βιομηχανίας που στατιστικά διαπιστώνεται.

Διάγραμμα 2

Μεταβολή της Βιομηχανικής Απασχόλησης σε χώρες της Ευρώπης, 1959-1980 (αναλογία στην εργατική δύναμη).

Πηγή: Knox P.L. (1984)

Γιατί η μεταβολή της απασχόλησης είναι το πιο άμεσο επιφαινόμενο μιας σημαντικής αναδιάρθρωσης της βιομηχανικής δραστηριότητας που συνολικά αποσκοπεί σε περιορισμούς της παραγωγής, μείωση των λειτουργικών εξόδων, εκσυγχρονισμό των μεθόδων εργασίας, στην καπιταλιστική γενικά ορθολογικοποίηση της δραστηριότητας των επιχειρήσεων. Αποτέλεσμά της είναι η αποκατάσταση της ανταγωνιστικότητας και του ποσοστού κέρδους. Το φαινόμενο της αναδιάρθρωσης και των περικοπών στην καθολικότητα και στη διάρκειά του, πάρνει λοιπόν τόσο σημαντικές διαστάσεις που μπορεί να μιλήσει κανείς για «αποβιομηχάνιση της Ευρώπης» (Knox 1984). Στο επίπεδο της εθνικής οικονομίας η αναδιάρθρωση συντελεί στη μείωση της βιομηχανικής παραγωγής και στην εμφάνιση μαζικής ανεργίας. Στο επίπεδο των μητροπολιτικών περιοχών μεταφράζεται σε παύσεις λειτουργίας επιχειρήσεων, αποκέντρωση και μείωση της βιομηχανικής απασχόλησης.

Οι ανάδιαρθρώσεις χαρακτηρίζουν όλους τους κλάδους: όχι μόνο τους παραδοσιακούς των ναυπηγείων, της μεταλλουργίας, της κατασκευής μηχανών, της υφαντουργίας αλλά και τους μέχρι πρότινος έντονα μεγενθυνόμενους, μοντέρνους κλάδους της αυτοκινητοβιομηχανίας, χημικών και

κατασκευής ηλεκτρικών μηχανών. Έτσι με εξαίρεση την ηλεκτρονική βιομηχανία, η ύφεση των κύριων βιομηχανικών κλάδων δίνει την ακόλουθη εικόνα.¹

Αυτοκινητοβιομηχανία

Πρόκειται για τον κλάδο που κατ' εξοχήν στήριζε τη μεταπολεμική ανάπτυξη των χωρών της Δ.Ευρώπης, αλλά και που μαζί με τις κατασκευές πυροδότησε την κρίση του 1974-75. Το μέγεθος του περιορισμού της παραγωγής στην περίοδο αυτή έφτασε το 25-35% στις κύριες χώρες παραγωγής, με εξαίρεση την Ιαπωνία όπου η μείωση περιορίστηκε στο 7%. Από το 1976 που αποκαθίσταται το προ της ύφεσης επίπεδο παραγωγής, οι ετήσιοι ρυθμοί ανάπτυξης είναι χαμηλοί (2-3%) έως αρνητικοί. Στη δεκαετία 1974-1983 τα αποτελέσματα για τις κύριες αυτοκινητοβιομηχανίες της Ευρώπης είναι: +43 δισ. φρ. για τη VW, —1,3 δισ. φρ. για τη PSA, —2,6 δισ. φρ. για τη Renault, —19,3 δισ. φρ. για την British Leyland. Αυτές οι αρνητικές επιδόσεις οδηγούν σε δραστικές περικοπές της παραγωγής (η βρετανική βιομηχανία στην περίοδο 1974-1983 περιορίζει κατά 30% την παραγωγή της και κατά 68% τις εξαγωγές της), σε δραστική μείωση των θέσεων εργασίας, σε συγχωνεύσεις εταιριών και σε εντατικές προσπάθειες εισαγωγής νέων μεθόδων αυτοματισμού στην παραγωγή, που για πολλούς κατασκευαστές θεωρούνται σαν μοναδικός δρόμος εξόδου από την κρίση.

Χημική βιομηχανία

Μετά το 1973 η χημική βιομηχανία δεν αναπτύσσεται με τον ιστορικό ρυθμό της, δηλ. με μια ταχύτητα διπλάσια από αυτή του συνόλου της βιομηχανικής παραγωγής. Με εξαίρεση τα έτη 1975 που η παραγωγή μειώνεται κατά 13,1% και 1976 που γνωρίζει μια αντίστοιχη αύξηση (15%), ο ετήσιος ρυθμός αύξησης μέχρι την κρίση της νάφθας είναι 4-5%. Το Σεπτέμβριο του 1978 αρχίζει η άνοδος της τιμής της νάφθας, βάσης παραγωγής του αιθυλενίου και προπολενίου που με τη σειρά τους χρησιμοποιούνται στην παραγωγή πλαστικών και συνθετικών ινών. Μέσα σ' ένα χρόνο η τιμή της νάφθας αυξάνει κατά 100% στις μέσω συμβολαίων αγορές και κατά 150% στην ελεύθερη αγορά του Ρότερνταμ. Παρ' όλη όμως την προσπάθεια μεταφοράς του αυξημένου κόστους παραγωγής στις τιμές των προϊόντων, οι ζημιές των εταιριών που λειτουργούν στην υπερκορεσμένη ευρωπαϊκή αγορά συσσωρεύονται. Αρνητικά είναι μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1970 τα αποτελέσματα των κύριων χημικών επιχειρήσεων (Rhône-Poulenc, Montefibre, Hoechst, Akzo, Bayer, ICI). Η κρίση εντοπίζεται κατ' εξοχήν στις μεγάλες εταιρίες και οδηγεί την ευρωπαϊκή χημική βιομηχανία σε ετήσιες ζημιές 215 δισ. δολαρίων. Από το 1980 αρχίζουν σημαντικές αναδιαρθρώσεις και περικοπές στον κλάδο που περιλαμβάνουν: α. περιορισμούς της παραγωγής, κύρια στους τομείς των πλαστικών και των συνθετικών ινών, β. εσωτερικές αναδιαρθρώσεις για περιορισμό του λειτουργικού κόστους, γ. κλείσιμο εργοστασίων και

1. Οι πληροφορίες προέρχονται κυρίως από τους Financial Times, τη Wall Street Journal, και από το L Expansion.

περιορισμό της απασχόλησης, δ. διμερείς συμφωνίες μεταξύ των εταιριών, ε. ένταση των προσπαθειών επέκτασης των αγορών. Αποκαθίσταται έτσι η πλεονάζουσα παραγωγική ικανότητα, που το 1983 σε συνδυασμό με τη μείωση της τιμής του πετρελαίου και την άνοδο του δολαρίου οδηγεί σε μια πραγματική έκρηξη των κερδών: +128% στην Azko, +78,5% στην ICI, +105,6% στην BASF, +83,7% στη Hoechst, +72,9% στην Bayer. Ακόμη και η Rhône-Poulenc βγαίνει από το κόκκινο με 758 εκ. φρ. κέρδος.

Υφαντική βιομηχανία

Για τις ανεπτυγμένες βιομηχανικά χώρες αποτελεί ένα «κλάδο του παρελθόντος». Εμφανίζει χαμηλά ποσοστά ανάπτυξης σ' όλη τη δεκαετία του 1960 και βρίσκεται σε συνεχή υποχώρηση μετά το 1973. Ο ετήσιος ρυθμός μείωσης της παραγωγής είναι 2,5%. Στην ευρωπαϊκή αγορά η μακρόχρονη ύφεση παρουσιάζεται σαν μια διαδικασία χωρίς ανατροπή. Η εσωτερική ζήτηση δεν αυξάνει περισσότερο από 1% το χρόνο, μειώνεται συνεχώς το μέρος του εισοδήματος που δαπανάται για ένδυση και μεγενθύνονται —παρά τα προστατευτικά μέτρα— οι εισαγωγές από ανταγωνιστικές χώρες όπως η Ν.Κορέα, η Βραζιλία, η Ταϊβάν, η Κίνα, η Ινδία. Η μείωση της παραγωγής συνοδεύεται από παράλληλη μείωση των θέσεων εργασίας. Στη Μ.Βρετανία π.χ. μείωση κατά 6% της παραγωγής το 1982 οδήγησε σε περικοπή 61.000 θέσεων εργασίας, ενώ η καθοδική πορεία του κλάδου από το 1979 κόστισε 163.000 θέσεις εργασίας. Μακροπρόθεσμα δεν θα πρέπει να περιμένει κανείς μια επέκταση των επενδύσεων ούτε μια αύξηση των εισαγωγών. Οι επενδύσεις θα κατευθυνθούν κυρίως σε ορθολογισμό της παραγωγής, μείωση των εξόδων λειτουργίας και προσαρμογές σε παραγωγή μικρότερης κλίμακας.

Σιδηρουργία

Το τέλος της ανάπτυξης της σιδηρουργίας στο ρυθμό 4,9% το χρόνο φτάνει το 1974. Μέσα σ' ένα χρόνο οι παραγγελίες σιδηρουργικών προϊόντων στη Δ.Ευρώπη μειώθηκαν κατά 33%. Κατά 40-50% μειώθηκαν οι τιμές μόνο μεταξύ του Νοεμβρίου 1974 και Μαρτίου 1975. Μια νέα πτώση της παραγωγής το Φθινόπωρο του 1976 ενέτεινε την αρνητική κίνηση του κλάδου. Η κρίση του 1975 προκύπτει σαν συνέπεια της κρίσης στην αυτοκινητοβιομηχανία, στην οικοδόμηση και στα ναυπηγεία που αποτελούν τους μεγάλους καταναλωτές προϊόντων σιδηρουργίας. Από τότε οι προοπτικές της παραγωγής παραμένουν ιδιαίτερα ασαφείς. Μέσα στη δεκαετία 1974-1983 η απασχόληση μειώνεται κατά 66% στη Μ.Βρετανία, κατά 40% στη Γαλλία, κατά 27% στη Δ.Γερμανία, κατά 47% στις ΗΠΑ και 18% στην Ιαπωνία. Στο σύνολο της EOK η σιδηρουργική βιομηχανία χρησιμοποιεί το 55-60% της δυναμικότητάς της. Οι περικοπές προωθούνται σ' όλες τις ευρωπαϊκές χώρες μαζί με τις τυπικές πια λύσεις της μείωσης της κατανάλωσης ενέργειας, της βελτίωσης των εξαγωγών, της μείωσης της απασχόλησης.

Βιομηχανία ηλεκτρικών συσκευών

Η ύφεση του κλάδου στην περίοδο 1974-1975 στις χώρες της EOK ήταν περιορισμένη στο 7%. Το πρόβλημα όμως μιας παραγωγικής δυνατότητας

που ξεπερνάει τη ζήτηση παραμένει. Αυτή η εν δυνάμει δυνατότητα υπερπαραγωγής καθοδηγεί τις διαδικασίες αναδιάρθρωσης που δεν είναι ιδιαίτερα σημαντικές. Εκτός από τις περικοπές και τις συγχωνεύσεις, πιο σημαντικές είναι οι διαδικασίες διαφοροποίησης και ο προσανατολισμός στην παραγωγή νέων προϊόντων τεχνολογικού νεωτερισμού.

Βιομηχανία κατασκευής μηχανών

Πρόκειται για κεντρικό κλάδο της βιομηχανικής παραγωγής του οποίου η μακροπρόθεσμη ανάπτυξη φαίνεται εξασφαλισμένη λόγω της ζήτησης που διαμορφώνεται από τις χώρες του Τρίτου Κόσμου και της Ανατολικής Ευρώπης. Η παραγωγή μετά το 1974 ακολουθεί χαμηλότερους ρυθμούς ανάπτυξης απ' ό,τι τις προηγούμενες δεκαετίες. Ο ανταγωνισμός ανάμεσα σε επιχειρήσεις εντείνεται και κατανέμει άνισα την ύφεση. Στη Μ.Βρετανία, τα τρία τελευτιά χρόνια οι περιορισμοί φτάνουν στο 25% της συνολικής παραγωγής. Συνολικά παρατηρείται μετατόπιση της έμφασης από τις επιχειρήσεις που κατασκευάζουν κλασικά προϊόντα (ηλεκτρικό εξοπλισμό, μηχανές υφαντουργικής) προς τις επιχειρήσεις που παράγουν εξοπλισμό αιχμής (ηλεκτρονικο-πυρηνικά, αυτοματοποιημένες εργαλειομηχανές αριθμητικού ελέγχου). Αυτές παρουσιάζουν καλύτερα αποτέλεσματα και αύξηση των κερδών, ενώ οι επιχειρήσεις που παράγουν κλασικά προϊόντα ωθούνται σε περικοπές και αναδιαρθρώσεις.

Βλέπουμε λοιπόν ότι από την αρχή της δεκαετίας του 1970 οι κύριοι βιομηχανικοί κλάδοι γνωρίζουν έντονη μείωση των κερδών και οδηγούνται σε περικοπές της παραγωγής, μείωση των θέσεων εργασίας και σε άλλες μορφές καπιταλιστικού εκσυγχρονισμού. Συνθετικά για το ατομικό κεφάλαιο σαν αίτια και ερεθίσματα της αναδιάρθρωσης μπορούμε να θεωρήσουμε το υψηλό κόστος παραγωγής, την πλεονάζουσα παραγωγική ικανότητα, την προσπάθεια να εξασφαλισθούν οικονομίες και πλεονεκτήματα κλίμακας και να αποκατασταθεί η θέση των επιχειρήσεων στην αγορά (Masley και Meegan 1978). Σε μεγάλο βαθμό, αλλά όχι αποκλειστικά, ο περιορισμός της βιομηχανικής βάσης των μητροπολιτικών περιοχών της καπιταλιστικής Ευρώπης οφείλεται και μπορεί να ερμηνευτεί λοιπόν από τις παραγωγικές αναδιαρθρώσεις των βιομηχανικών κλάδων που βρίσκονται χωροθετημένοι σ' αυτές. 'Οσο μεγαλύτερη συγκέντρωση παρουσιάζουν κλάδοι σε αναδιάρθρωση τόσο και μεγαλύτερη η ύφεση της μητροπολιτικής βιομηχανικής βάσης. Έτσι καταρχήν η σύγχρονη μείωση της βιομηχανικής δραστηριότητας στις μητροπόλεις εξελίσσεται παράλληλα με αντίστοιχες μεταβολές του συνόλου της οικονομίας. Αποτελεί μέρος του γενικότερου φαινόμενου του περιορισμού της βιομηχανικής βάσης των χωρών της καπιταλιστικής Ευρώπης.

B. Από την άλλη ήδη έχουμε αναφερθεί σε μελέτες όπως του Dennis που αποδίδουν τη χωροθετική μεταβολή της βιομηχανίας όχι μόνο στην κλαδική διάρθρωση των μητροπόλεων αλλά εκτιμούν και τις τοπικές συνθήκες που συμβάλλουν αποφασιστικά στις αρνητικές επιδόσεις των

μητροπολιτικών οικονομιών. Εδώ θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η shift και share ανάλυση που χρησιμοποιείται εκτεταμένα για να προσδιορίσει τη συμβολή της βιομηχανικής διάρθρωσης στη μητροπολιτική ύφεση, δεν αποτελεί ικανοποιητική μέθοδο προσέγγισης στο πρόβλημα. Αδυνατεί ουσιαστικά να εκτιμήσει τη συμβολή στη βιομηχανική κινητικότητα παραμέτρων δύος το μέγεθος των επιχειρήσεων, η παλαιότητα του εξοπλισμού τους, η τεχνική οργάνωση της παραγωγής, η δομή του κόστους. Αναμφίβολα τα παραπάνω χαρακτηριστικά διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην ανταπόκριση των επιχειρήσεων στην περίοδο της ύφεσης, κατά την οποία οι λιγότερο ανταγωνιστικές και ανοικονομικές μονάδες σταματούν αμέσως ή σταδιακά τη λειτουργία τους. Η θεώρηση επομένως της τοπικής βιομηχανικής δομής, σαν κύριο αίτιο της μητροπολιτικής ύφεσης, δεν πρέπει να περιοριστεί στην εκτίμηση της κλαδικής σύνθεσης αλλά οφείλει να επεκταθεί και σε άλλα χαρακτηριστικά της βιομηχανικής δομής, δύος το μέγεθος των επιχειρήσεων και η επίδραση των επενδύσεων έντασης κεφαλαίου μέσω των οποίων μαζικά εισάγονται στην παραγωγή μέθοδοι αυτοματισμού.

Σχετικά με τη γεωγραφική κινητικότητα των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων πρέπει να υπογραμμίσουμε δύο σημεία. Πρώτον, παρά τις περιορισμένες έρευνες που διαθέτουμε σχετικά με τη συνάρτηση μεγέθους και κινητικότητας των επιχειρήσεων, με σαφήνεια προκύπτει ότι οι μικρότερες επιχειρήσεις παρουσιάζουν μεγαλύτερη κινητικότητα. Σχετικές έρευνες αναφέρει ο Aydalot (1980) για το New Jersey και τη N. Anatolian Αγγλία, όπου ποσοτικά τεκμηριώνεται ότι η μεγαλύτερη κινητικότητα δύλων των μορφών (μετεγκατάσταση, ίδρυση νέων μονάδων, παύση λειτουργίας) εντοπίζεται στις επιχειρήσεις με μικρό αριθμό απασχολουμένων. Δεύτερον, κατά τεκμήριο οι μητροπολιτικές περιοχές συγκεντρώνουν μεγαλύτερη μάζα επιχειρήσεων μικρού και μεσαίου μεγέθους απ' ό,τι οι άλλες κατηγορίες των οικισμών. Ο συνδυασμός των δύο παραπάνω παρατηρήσεων (μεγαλύτερη κινητικότητα δύλων των μορφών των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων και παράλληλα μεγαλύτερη συγκέντρωσή τους στις μητροπολιτικές περιοχές) ερμηνεύει την επιπλέον μείωση της μητροπολιτικής παραγωγικής βάσης από αυτή που οφείλεται στην κλαδική της διάρθρωση.

Γ. Αν η ερμηνεία της μεταβολής της βιομηχανικής χωροθέτησης που μέχρι στιγμής παραβέσαμε επικεντρώνεται στις συνέπειες της οικονομικής ύφεσης, ένα άλλο σύνολο διαδικασιών που μετασχηματίζει επίσης τη γεωγραφία του βιομηχανικού κεφαλαίου δε θα πρέπει να υποτιμηθεί: Πρόκειται για τις επιπτώσεις των νέων μορφών οργάνωσης της παραγωγικής διαδικασίας, για τη διάσπαση της παραγωγής με την εισαγωγή μεθόδων αυτοματισμού, για τη διαφοροποιημένη χωροθέτηση τμημάτων της παραγωγής, για τις επιπτώσεις τέλος της συνεχούς έμφασης στις

Η βιομηχανική αποκέντρωση σαν αποτέλεσμα του μετασχηματισμού των μεθόδων παραγωγής μπορεί να ιδωθεί σαν μια μακροπρόθεσμη πορεία που επιτρέπει τον περιορισμό του χωροθετικού κόστους (όχι μόνο του κόστους γης ή των μεταφορών αλλά και της εργατικής δύναμης) μέσω της δομικής μεταβολής της συνολικής οργάνωσης της παραγωγής. Το φαινόμενο αυτό στη δεκαετία του 1970 έφτασε σ' ένα ιδιαίτερα υψηλό επίπεδο καθώς διευκολύνθηκε από ορισμένες μορφές αναδιάρθρωσης που επέβαλε η κρίση (των συγχωνεύσεων, των ορθολογισμών και της έντασης των αυτοματισμών στις μεθόδους παραγωγής).

Η μητροπολιτική αποκέντρωση ορισμένων τμημάτων της παραγωγικής διαδικασίας στηρίζεται σ' αυτό τον ίδιο τον κατακερματισμό της. Τα ξεχωριστά τμήματά της, διαχείριση-έλεγχος, τεχνικός σχεδιασμός, παραγωγή βασιζόμενη σε ειδικευμένη εργασία, παραγωγή βασιζόμενη σε ανειδίκευτη εργασία, αποκτούν τη δική τους γεωγραφική κινητικότητα και συμπεριφορά. Αυτή η πορεία βέβαια δεν εμφανίστηκε πρόσφατα. Ακολούθησε την άνοδο των επενδύσεων έντασης κεφαλαίου και τη συνεχή αντικατάσταση ζωντανής εργασίας από μηχανές σε κάθε ξεχωριστό βιομηχανικό κλάδο. Ήδη από τη δεκαετία του 1930 καταγράφεται στη βιομηχανία ραδιοφωνίας και τη δεκαετία του 1950 στη βιομηχανία ετοίμων ενδυμάτων.

Ο Scott (1982) συνοψίζει με τον ακόλουθο τρόπο την εξέλιξη της αποκέντρωσης σε σχέση με την εντατικοποίηση της παραγωγής. Στο πρώτο στάδιο ανάπτυξής της όλη η δραστηριότητα βρίσκεται συγκεντρωμένη σε κεντρικές θέσεις της πόλης κάτω από την πίεση περιορισμού του κόστους διακίνησης της πληροφορίας και των εμπορευματικών εισροών. Σ' αυτό το στάδιο ο έλεγχος και η παραγωγή συνδυάζονται στην ίδια θέση. Καθώς η επιχείρηση μεγενθύνεται, εμφανίζεται μια εσωτερική χωροθετική εξειδίκευση. Οι δραστηριότητες έντασης εργασίας παραμένουν στις κεντρικές θέσεις, ενώ επεκτάσεις της παραγωγής γίνονται με τη χωροθέτηση νέων μονάδων στα προάστεια. Σ' ένα τρίτο στάδιο η παραγωγή αποκεντρώνεται τελείως σε μικρότερους οικισμούς, με τη μορφή εξαρτημένων εργοστασίων έντασης κεφαλαίου που ελέγχονται από διαχειριστικές μονάδες χωροθετημένες στα μητροπολιτικά κέντρα.

Παρ' όλο που η διατύπωση σχηματοποιεί με απλοϊκό τρόπο την κίνηση ορισμένων τμημάτων της παραγωγικής διαδικασίας, είναι αναγνωρίσιμη η άποψη της αποκέντρωσης των διαδικασιών παραγωγής που στηρίζονται σε ανειδίκευτη εργασία σε περιοχές με χαμηλότερο χωροθετικό κόστος. Η κίνηση αυτή είναι δυνατή κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις: την ύπαρξη στις θέσεις αποκέντρωσης αποθεμάτων φθηνής εργατικής δύναμης και την εκτεταμένη χρήση μεθόδων παραγωγής με υψηλό αυτοματοποιημένο εξοπλισμό. Προϋποθέσεις που οδηγούν σε μια νέα τυπολογία των περιφερειακών δομών.

Επίλογος

Μια νέα επομένως χωρική διάταξη των μεταποιητικών μονάδων αρχίζει να σχηματοποιείται κάτω από την πίεση της ύφεσης στους κύριους βιομηχανικούς κλάδους αλλά και την εξωτερικευση-αυτονόμηση ορισμένων εσωτερικών, μέχρι πρότινος, παραγωγικών δραστηριοτήτων. Αν και άλλες οικονομικές δραστηριότητες μπουν σε πορεία αντίστοιχων μετασχηματισμών, τότε ένα νέο σχήμα της παραγωγικής δομής θα διαμορφωθεί.

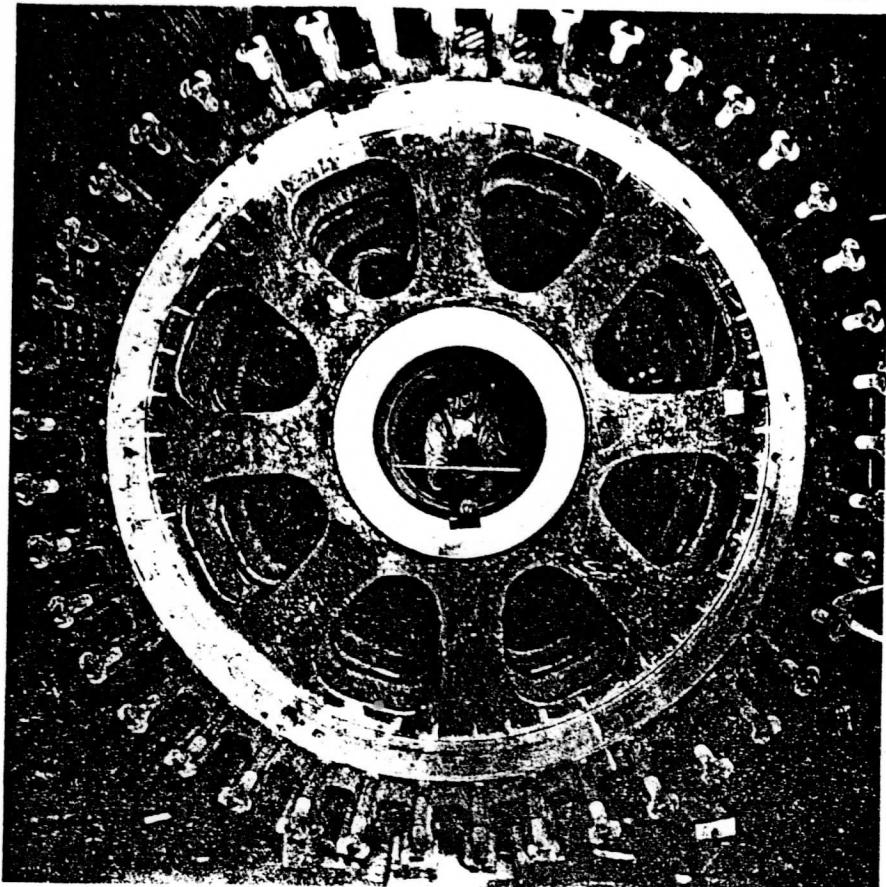
Φαίνεται ότι η νέα χωρική διάταξη των μεταποιητικών μονάδων αποτελεί προϋπόθεση για τη διακοπή της πτωτικής τους τάσης. Βέβαια με τις περικοπές και την αναδιάρθρωση πολλές επιχειρήσεις ανταποκρίνονται καλύτερα στην ύφεση, αλλά από την άλλη μεριά δε γνωρίζουν ρυθμούς ανάπτυξης αντίστοιχους μ' αυτούς των προηγούμενων δεκαετιών. Γενικά είναι πολύ περιορισμένα τα εμπειρικά δεδομένα που υποστηρίζουν ότι το νέο αποκεντρωτικό παραγωγικό σχήμα συνδυάζεται και με μια νέα φάση ανάπτυξης. Είναι πολύ πιθανό να αποτελεί μια μεταβατική διάταξη. Παρ' όλα αυτά μπορεί να υποστηρίζει κανείς ότι μια μεταφορντική οργάνωση της παραγωγής βασισμένη στους αυτοματισμούς και ένα μεταφορντικό καθεστώς συσσώρευσης προϋποθέτουν μια διαφορετική χωρικότητα. Ότι για να πραγματοποιηθεί μια «ανοδική» χρονική σειρά των μεγεθών της παραγωγής απαιτείται μια ποιοτικά διαφορετική από την προηγούμενη χωρική διάταξη. Μ' αυτή την έννοια ο χώρος των κοινωνικών πρακτικών δεν αποτελεί απλή προβολή και ουδέτερο προϊόν μιας προκαθορισμένης δομής αλλά προϋπόθεση της εμφάνισής της.

Αναφορές

- Ascher F. (1984) «Approche de la Crise Economique et Sociale et de Quelques Problèmes Urbains» Université de Paris VIII, (inédit).
- Aydalot Ph (1980) *L'Enterprise dans l'Espace Urbain*, Paris, Economica.
- Bade F.J. (1983) «Locational Behaviour and the Mobility of Firms in West Germany» *Urban Studies* 20, 279-297.
- Boyer R., J. Mistral (1983) «La Crise: d'une Analyse Historique à une Prospective» *Annales (Economies, Sociétés Civilisations)*, n° 3 Mai-Huin.
- Boyer R., J. Mistral (1983) «La Crise: Pesanteur et Potentialité des Années Quatre-Vingt» *Annales (Economies, Sociétés, Civilisations)* n° 4, Juillet-Août.
- Cameron G.C. (1980) «The Inner City: New Plant Incubator?» in *The Inner City: Employment and Industry* Evans A., D. Eversley (eds), London Heinemann.
- Cameron G., A. Evans (1973) «The British Conurbation Centers» *Regional Studies*, Vol. 7: 47-55.
- C.E.P.I.I. (1983) *Economie Mondiale: la Montée des Tensions*, Paris, Economica.

- Damesick P. et al (1982) «Economic Regeneration of the Inner City: Manufacturing Industry and Office Development in Inner London» *Progress in Planning*, Vol 18, Part 3.
- Danson M., W. Lever, J. Malcolm (1980) «The Inner City Employment Problem in Great Britain, 1952-76: a Shift-Share Approach» *Urban Studies*, Vol 17: 193-210.
- Dennis R. (1978) «The Decline of Manufacturing Employment in Greater London: 1966-74» *Urban Studies*, Vol 15:63-73.
- Dicken P., P. Lloyd (1978) «Inner Metropolitan Industrial Change, Enterprise Structures and Policy Issues: case studies of Manchester and Merseyside», *Regional Studies*, Vol 12:181-197.
- Dicken P., P. Lloyd (1979) «The Corporate Dimension of Employment Change in the Inner City» *Urban Deprivation and the Inner City*, C. Jones (ed), London, Groom-Helm.
- Ducreux M. (1981) «Les Mutations de la Banlieue Dues au Retrait des Grands Etablissements Industriels» *Colloque Baulieu Montreuil, Janvier*
- Frost M., H. Spence (1984) «The Changing Structure and Distribution of the British Workforce» *Progress in Planning*, Vol. 21.
- Gripaios P. (1977) «The Closure of Firms in the Inner City: the South-East London Case 1970-1975», *Regional Studies*, Vol. 11: 1-6.
- Hudson R. (1983) «Capital Accumulation and Regional Problems: a Study of North East England 1945-1980», *Regional Economies and Industrial Systems*, Hamilton F., G. Linge (eds), London, John Wiley and Sons.
- Knox P. (1984) *The Geography of Western Europe*, London, Groom Helm.
- Lipietz A. (1977), *Le Capital et Son Espace*, Paris, Editions de la Decouverte.
- Lipietz A. (1984) «La Mondialisation de la Crise Generale du Fordisme: 1967-1984» Paris, CEPREMAP.
- Mandel E. (1982), *La Crise 1974-1982*, Paris Editions Flammarion - Champs.
- Massey D., R. Meegan (1978) «Industrial Restructuring versus the Cities», *Urban Studies* Vol. 15:273-288.
- Scott A. (1982) «Locational Patterns and Dynamics of Industrial Activity in the Modern Metropolis» *Urban Studies*, Vol. 19: 111-142.
- Soja E. (1983) «The Contemporary Restructuring of Regional Development Politics, Periodicity and the Production of Space» *Naxos Seminar Proceedings*
- Wainrop E. (1984) «1929: La Vraie Crise» *Liberation No Special: Vive la Crise*, Paris, Fevrier.

ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ – ΚΡΙΤΙΚΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΠΑΛΗΣ ΤΩΝ ΤΑΞΕΩΝ

...Η πολιτική εξουσία μετά την απομάκρυνση του Καραμανλή... από την απόλυτη στη σχετική υπεραξία... προστατευτικές τάσεις στο διεθνές εμπόριο και συνδικάτα... προστατευτισμός ή ελεύθερες ανταλλαγές;... κρίση και χωρική αναδιάρθρωση... καπιταλιστική πόλη και αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης... για την απομυθοποίηση του Straß...

ΑΠΡΙΛΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ 1985